

Dilshodova Fotima

*Kattaqo'rg'on pedagogika instituti
Filologiya va tillarni o'qitish: o'zbek tili
4-bosqich talabasi*

Annotatsiya: *Mazkur maqolaning maqsadi nutqiy muloqot, nutq akti tushunchalariga naiqlik kiritish. Nutq aktining turlari bo'lmish bevosita va bilvosita nutq aktlarining farqini yoritish hamda mavzuni yoritib berishdan iborat.*

Kalit so'zlar: *sotsiolingvistika, akt, muloqot, muloqot jarayoni, bevosita va bilvosita nutq akti, nutqiy muloqot, nutqiy kommunikatsiya, nutqiy muomala.*

Аннотация: *Целью данной статьи является уточнение понятий речевого общения и речевого акта. В статье раскрывается различие между прямыми и косвенными речевыми актами как видами речевого акта, а также всесторонне освещается данная тема.*

Ключевые слова: *социоллингвистика, акт, общение, процесс общения, прямой и косвенный речевой акт, речевое общение, речевая коммуникация, речевое взаимодействие.*

Abstract: *The purpose of this article is to clarify the concepts of speech communication and speech acts. The article highlights the differences between direct and indirect speech acts as types of speech acts and provides a comprehensive discussion of the topic.*

Keywords: *sociolinguistics, act, communication, communication process, direct and indirect speech act, speech communication, verbal communication, speech interaction.*

“Nutqiy muloqot” termini “nutqiy kommunikatsiya” terminiga sinonim hisoblanadi. Shuni ta’kidlash joizki, har ikkala sinonim ham ikki taraflama jarayonni, ya’ni muloqot chog’ida kishilarning o’zaro munosabatini ifodalaydi.

Nutqiy muloqot qoidalarini ishlab chiqishga bo’lgan urinishlarda faqat lisoniy vositalarni to’g’ri qo’llashgina emas, balki kommunikativ holatning xususiyatlariga ham e’tibor berish nazarda tutiladi. Masalan, amerikalik tadqiqotchi S. Ervin-Tripp tomonidan nutqiy muloqotning quyidagi qoidalari taklif qilingan :

1. Lisoniy vositalarni tanlash qoidasi: a) barcha ijtimoiy qatlamlar uchun umumiy bo’lgan; b) turli ijtimoiy qatlamlar va guruhlar uchun maxsus bo’lgan. Misol: murojaat shaklini tanlash, ushbu tanlovdagi milliy va ijtimoiy farqlar.

2. Rioya qilish qoidasi, ya’ni kommunikatsiyada nutqiy harakatlar ketma-ketligiga rioya qilish: salomlashish, minatdorchilik, xayrlashish va h.k. Mazkur qoidalar doirasida xayrlashish, taklif qilish, telefonga chaqirish, kommunikativ aloqani yo’lga qo’yish formulalari ko’rib chiqiladi.

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

3. Birgalik qoidasi; bunda bir kontekstda u yoki bu leksik, fonetik, intonatsion, jintaktik va h.k. birliklar va xususiyatlarning birlashish qoidasi nazarda tutiladi. Shuningdek, suhbatdoshlarning o‘zaro munosabati qoidasi alohida o‘rganiladi. Bunda so‘zlovchi mazkur ijtimoiy yoki kasbiy guruhga kiruvchi suhbatdoshlar uni “o‘ziniki” deb qabul qilishlariga, uning nutqiy muomalasi hamda vaziyatini va ijtimoiy rolini o‘zgartishda bir kod tasarrufidan ikkinchi kod tasarrufiga o‘tishini ma’qui ko‘rishlariga harakat qiladi.

Nutq akti termini u yoki bu kommunikativ vaziyat doirasidagi so‘zlovchining aniq nutqiy harakatlarini ifodalaydi. Masalan, bozorda biron narsani sotib olish vaziyatida sotuvchi va xaridor o‘rtasida turli nutq aktlarini o‘z ichiga olgan shunday dialog vujudga kelishi mumkin: informatsiya haqida so‘rov: (- Necha pul? Qancha turadi? Kim ishlab chiqargan? Qanday materialdan tayyorlangan?), xabar (- Yigirma ming; Janubiy Koreya; Haqiqiy charm), iltimos (-Iltimos, olib qo‘ying, hozir pul olib kelaman), ayblash (- Qaytimni oz beribsizl), tahdid (- Hozir militsiya chaqiraman!) va h.k.

Muayyan vaziyatda nutq aktining shakli uning mazmuniga mos kelmasligiga bilvosila nutq akti deyiladi. Masalan, oshxonada ovqatlanayotganingizda yoningizda o‘tirgan biron kishi sizga: -Tuzni uzatvorolasizmi? - deb murojaat qildi. Mazkur murojaat shaklan so‘roq bo‘lsa ham, mazmunan iltimosni ifodalaydi. Siz unga o‘z harakatingiz bilan javob berasiz: ya’ni tuzdonni uzatib yuborasiz. Agar siz bu iltimosni so‘roq deb tushunib, unga: Ha , deb javob berib, bu javobga mos harakat qilmasangiz, unda kommunikatsiya jarayoni buzilgan bo‘ladi. Yoki -Derazani yopvorasizmi? savoliga derazani yopish harakat orqali javob beriladi. Yoki telefonda: Rustam uydami? deb so‘ralganda “Rustamni chaqirib bering” degan ma’no anglashiladi.

XX asrning o‘rtalarida ingliz faylasufi J.Ostin, shuningdek, uning izdoshlari bo‘lgan amerikalik olimlar J.Syori va G.Grays nutq aktlari nazariyasini ishlab chiqishdi. Unda nutqiy kommunikatsiya jarayoniga xos bo‘lgan bir qator qonun-qoidalar belgilandi, nutqiy kommunikatsiya va nutq akti muvaffaqiyatini ta’minlovchi tamoyillar shakllantirildi, Masalan, “aniq so‘zla”, “samimiy bo‘l”, “qisqa so‘zla”, “noaniq ifodalarni ishlatma” va boshqala “Nutqiy muomala” terminida jarayonning bir tomonli bo‘lishiga urg‘u beriladi: u kommunikativ vaziyat qatnashchilaridan bo‘lgan yo so‘zlovchi (adresant), yo tinglovchi (adresat)ning nutqi yoki nutqiy reaksiyasini xarakterlovchi o‘ziga xos xususiyatlarini ifodalaydi. “Nutqiy muomala” termini nutqning monologik shakllarini, masalan, ma’ruza, yig‘ilishlardagi nutq va boshqa kommunikativ vaziyatlarni tavsiflash uchun qulaydir. Biroq uning o‘zi dialoglarni tahlil qilish uchun yetarli bolmaydi. Bunday holatda nafaqat har bir tomonning nutqiy muomalasi, balki o‘zaro nutqiy harakatlar mexanizmini ochib berish muhim hisoblanadi. Shunga ko‘ra, “nutqiy muloqot” tushunchasi o‘z ichiga “nutqiy muomala” tushunchasini oladi. Nutqiy muomala rol, vaziyat va mavzu singari sotsiologik o‘lchovlar bilan bog‘lanadi.

1. Беликов В. И., Крысин Л. П. Социоллингвистика. -М., 2001.
2. Грайс Г. Логика и речевое общение // Новое в зарубежной лингвистике. Вып. 16. Лингвистическая прагматика. -М., 1985.
3. Ervin-Tripp S. Sociolinguistics // Advances in the Sociology of Language / Ed. by J. Fishman. Vol. 1 The Hague; -Paris, 1971.
4. Polenz P. von. Sprachnorm, sprachnonnierung und Sprachnormkritik //Bd. 1. Soziolinguistik. Ansätze zur soziolinguistischen Theoribildung; Bd. 2. Anwendungsbereiche der Soziolinguistik. -Darmstadt, 1982

